

RAPPORT 107

Prospectie met ingreep in de bodem naar aanleiding van de aanleg van een bezoekersparking op het neerhof van de waterburcht Pietersheim te Lanaken.

Onderzoek uitgevoerd in opdracht van de gemeente Lanaken, Domein Pietersheim

Inge Van de Staey & Elke Wesemael
Februari - maart 2011

Colofon

ARON rapport nr 107 - Prospectie met ingreep in de bodem naar aanleiding van de aanleg van een bezoekersparking op het neerhof van de waterburcht Pietersheim te Lanaken.

Opdrachtgever: Gemeente Lanaken, Domein Pietersheim
Projectleiding: Elke Wesemael
Uitvoering veldwerk: Inge Van de Staey, Elke Wesemael, Joris Steegmans
Auteurs: Inge Van de Staey en Elke Wesemael
Foto's en tekeningen: ARON bvba (tenzij anders vermeld)

*Op de teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Gelieve ons de wens om gebruik te maken van de teksten of illustraties schriftelijk over te maken op info@aron-online.be
Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van ARON bvba mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, bewerkt, en/of openbaar gemaakt door middel van web-publicatie, druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook.*

ARON bvba
Archeologisch Projectbureau
Diesterstraat 44, bus 201
3800 Sint-Truiden
www.aron-online.be
info@aron-online.be
tel/fax: 011/72.37.95

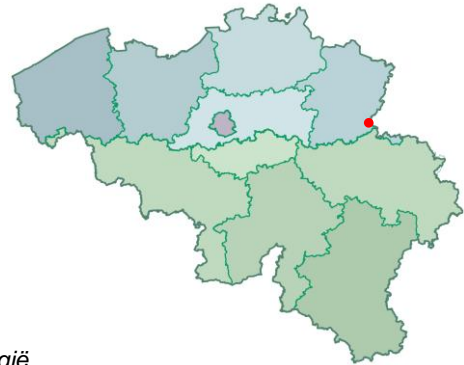
© ARON bvba, Archeologisch projectbureau, 2011

Inhoudstafel

Inleiding	1
1. Het onderzoeksgebied	1
1.1 Algemene situering	1
1.2 Historische achtergrond en vroeger archeologisch onderzoek	2
2. Het archeologisch onderzoek	4
2.1 Doelstelling	4
2.2 Verloop	4
2.3 Methodiek	4
3. Onderzoeksresultaten	6
3.1 Bodemopbouw en gaafheid van het terrein	6
3.2 De archeologische sporen en vondsten	6
3.3 Conclusie	8
Bijlagen	
Bijlage 1: Administratieve gegevens	
Bijlage 2: Lijst met afkortingen	
Bijlage 3: Sporenlijst	
Bijlage 4: Fotolijst	
Bijlage 5: Vondstenlijst	
Bijlage 6: Overzichtsplan werkput	
Bijlage 7: Coupe profielput	

Inleiding

Naar aanleiding van de aanleg van een bezoekersparking aan de burchtruïne Pietersheim te Lanaken achtte de Zuid-Oost-Limburgse Archeologische Dienst (ZOLAD+) een begeleiding van de werken noodzakelijk. Voor deze opdracht werd door ARON bvba een vergunning voor het uitvoeren van een prospectie met ingreep in de bodem aangevraagd bij het Agentschap Ruimte en Erfgoed. Het onderzoek werd in verschillende zones uitgevoerd en vond plaats op 15 februari, 18 februari en 18 maart 2011, in opdracht van de gemeente Lanaken.

Afb. 1. Globale situering van het onderzoeksgebied op de kaart van België. (Bron: NGI, 2002)

1. Het onderzoeksgebied

1.1 Algemene situering

Het te onderzoeken gebied ligt op het domein van de burchtruïne Pietersheim, op ca. 1 km ten noordoosten van de huidige dorpskern van Lanaken. Het domein Pietersheim werd in 1984 als landschap beschermd (OL000078) en als monument in 1996 (OL000005). Het gebied, kadastraal gekend onder het kadaster van Lanaken, 2de afdeling, sectie A, percelen 355c2, 359h en 356a kon tijdens het onderzoek in verschillende onderzochte zones onderverdeeld worden (Afb. 2).

Zone 1 situeert zich ten zuidoosten van het huidige kasteel-hotel. Op deze plaats zou de nieuwe parking aangelegd worden. Ook de locatie van de toekomstige ovonde (zone 2) werd onderzocht, evenals een kleine zone (zone 3) ten noorden van het kasteel waar ondergrondse afvalcontainers geplaatst zouden worden. Deze drie zones werden op verschillende manieren onderzocht, wat verder besproken wordt¹. Het onderzoeksterrein wordt bodemkundig gekenmerkt door een sterk vergraven bodem, wat aan de historische achtergrond gekoppeld kan worden.

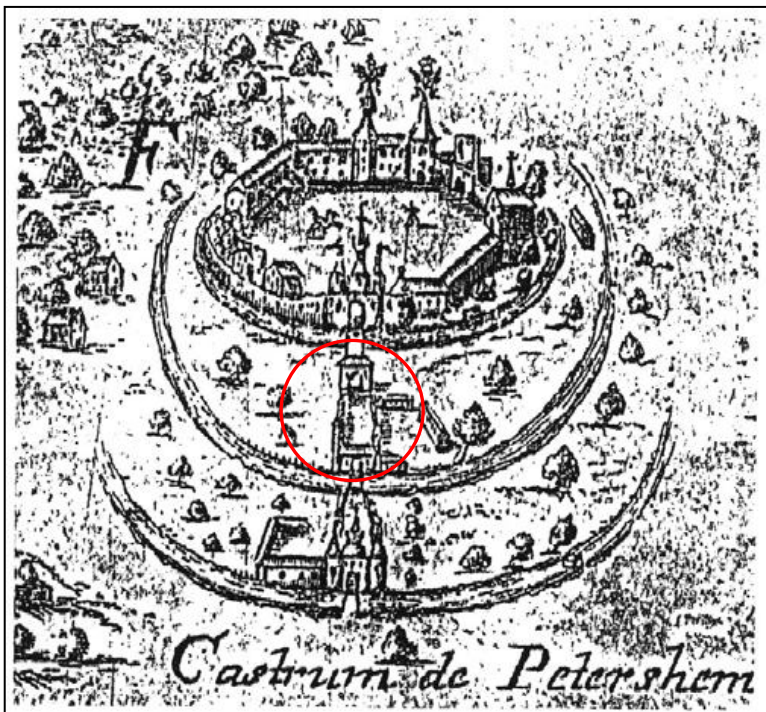
Afb. 2: Kleurenorthofoto met aanduiding van de te onderzoeken zones. Schaal 1:3.500 (Bron: AGIV).

¹ Zie 2.3 Methodiek, p 4.

1.2 Historische achtergrond en vroeger archeologisch onderzoek²

Gezien de rijke historische achtergrond van de site, wordt in dit verslag enkel een beperkte samenvatting van het terrein gegeven. Voor een compleet overzicht van de geschiedenis en een uitgebreide iconografische studie verwijzen wij naar het archeologische rapport van de opgraving van de burcht tussen september 2006 en mei 2007 op de burchtsite door ARON bvba.³

Het leen van Pietersheim gaat mogelijk terug op een zogenaamde 'Rodungsburch', een voormalig rijksgoed aan de rand van het Duitse Rijk dat ter consolidering van het nieuw gerooide terrein in eigendom werd gegeven aan een adellijke heer. De extensie 'heim' zou overigens een extra aanwijzing kunnen zijn voor de Duitse oorsprong van het domein. De echte bloei van de burch begint waarschijnlijk pas wanneer het domein van de heer van Lodenaken na een daad van verraad bij Pietersheim wordt gevoegd, ten vroegste in de tweede helft van de 12de eeuw. Met lokaal gewonnen grind wordt een cirkelvormig eiland bouwklaar gemaakt. De rand werd opgehoogd tot een wal, waarop zich vermoedelijk een houten palissade als vestingmuur bevond. De structuren die bekend zijn uit deze vroegste periode, zijn de poorttoren, een rechthoekige put, en de kapel. Men veronderstelt dat er toen ook een donjon geweest moet zijn.

Op de onderzochte locatie wordt de aanwezigheid van een toegangspoort met toren vermoed. Deze toren is herkenbaar op het iconografisch materiaal dat van het domein van Pietersheim gekend is (Afb. 3). De poort met gracht en ophaalbrug, is zo oud als de burcht zelf, en reikt dus terug tot 12-13de eeuw. Ze moet meermaals herbouwd zijn en zeker verbouwd bij de constructie van de residentie in de 1ste helft van de 15de eeuw.

Afb. 3 : Voorstelling van het 'Castrum de Petershem' op de Charta Topographica Liberi Dominii de Petershem S.R.I Immediate Subjecti (1567-1570), met aanduiding van het onderzochte terrein waar zich vermoedelijk de tweede poorttoren bevindt. (Bron: B. Lauwers, J.-M. Vroomans en E. Wesemael (2006-2007 Archeologisch onderzoek in het kader van de restauratie van de burchtruïne Pietersheim te Lanaken, ARON-rapport, p 15.)

In 1225 verwierven de heren van Pietersheim de kerkelijke rechten over Lanaken. Door deze machtsuitbreiding hadden ze nood aan extra gebouwen. Aan de bloei van de burch kwam echter een einde in 1378, wanneer de burch ingenomen en gedeeltelijk afgebroken werd door Luiks-Tongerse milities. De garnizoenstoren en het bijgebouw bij de kapel bleven verbrand en half gesloopt achter. Pas in 1410 kwam het domein door erfenis en huwelijk in handen van de heer van Merode en Frentz. Zij verbouwden de vervallen burch tot een residentieel kasteel in hooggotische stijl. Vanaf dat

² B. Lauwers, J.-M. Vroomans en E. Wesemael (2006-2007 Archeologisch onderzoek in het kader van de restauratie van de burchtruïne Pietersheim te Lanaken, ARON-rapport, p 1-18. +

http://www.lanaken.be/Toerisme/Domein_Pietersheim/Waterburcht_Pietersheim/Geschiedenis_Pietersheim

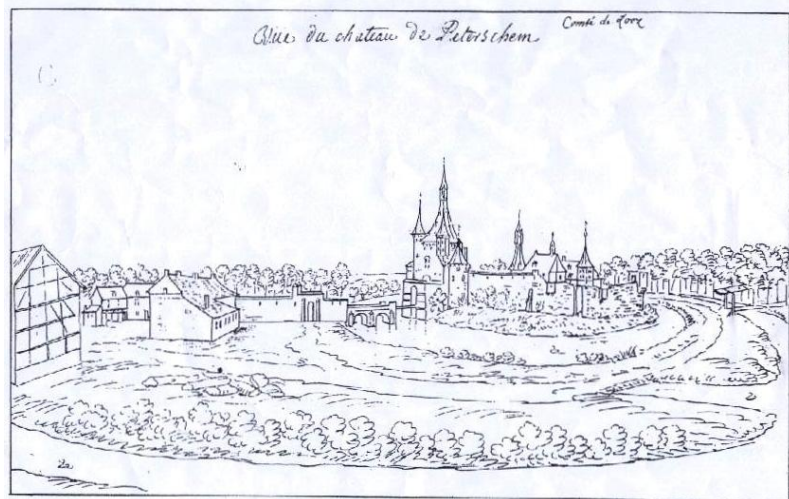
³ B. Lauwers, J.-M. Vroomans en E. Wesemael (2006-2007 Archeologisch onderzoek in het kader van de restauratie van de burchtruïne Pietersheim te Lanaken, ARON-rapport, p 1-18.

moment volgden de bouwwerken zich op. De vestingmuren werden herbouwd. In de voorbouw van de poorttoren kwam een nieuwe wipbrug en daarvoor kwam een nieuwe brug in mergelsteen. Tegen de poorttoren werd een tweede toren gebouwd. De kapel werd met twee verdiepingen verhoogd en verloor zijn Romaans uitzicht. In 1576 startte Jan IX van Merode van Pietersheim versterkingswerken om het domein te kunnen verdedigen tegen de mogelijke inval van Spaanse troepen. Tevergeefs, want enkele jaren later kon de hertog van Parma, Alexander Farnese, met zijn leger het kasteel veroveren. Farnese verbleef in Pietersheim tijdens het beleg van Maastricht in 1579.

De heren van Pietersheim kregen hun kasteel in 1587 terug maar kwamen er niet meer wonen. Ze gebruikten het domein als jachtkasteel en lieten het bestuur over aan een rentmeester. Resten van de rentmeesterwoning zijn teruggevonden in de zone tussen de kapel en het poortgebouw.

Op de plaats tussen de eerste en tweede poorttoren bevond zich tot het einde van de 18de eeuw het neerhof (Afb. 4). In 1792 wordt hier het nieuwe jachtslot opgetrokken. Na een brand wordt dit jachtslot in 1910 heropgebouwd. Tenzelfdertijd worden de nog bestaande hoevegebouwen op het neerhof gesloopt.

Langs de burcht bouwde de familie de Merode een nieuw kasteel. Dit brandde af in 1926 maar werd heropgebouwd in 1926. De voormalige burcht deed dienst als boerderij. In 1971 verkocht de laatste eigenaar, Prins Xavier de Merode zijn volledig landgoed aan de gemeente Lanaken.

Afb. 4: Schets van Pietersheim door Remacle Le Loup (ca. 1738 (afdruk verleend door T. Waegeman). (Bron: B. Lauwers, J.-M. Vroomans en E. Wesemael (2006-2007 Archeologisch onderzoek in het kader van de restauratie van de burchtruïne Pietersheim te Lanaken, ARON-rapport, p 17.

De site is in de CAI gekend onder het nummer 55191. Vroegere opgravingen van de burchtruïne gebeurden hier onder leiding van T. Waegeman in de periode 1987 tot 1996 en door ARON bvba in de periode september 2006 tot mei 2007.

2. Het archeologisch onderzoek

2.1 Doelstelling

De doelstelling van het onderzoek bestond conform de *‘Bijzondere voorschriften bij de vergunning voor een prospectie met ingreep in de bodem. Aanleg parking te Lanaken-Pietersheim’* uit het evalueren van het bodemarchief door een vlakdekkende evaluatie (zone 1 ter hoogte van de te realiseren parking) en proefsleuven (zone 2, ter hoogte van de ovonde). Dergelijk onderzoek beoogt een ruimtelijke en inhoudelijke analyse van eventueel aanwezige archeologische sporen op het onderzoeksterrein.

Tijdens dit onderzoek dienen algemeen volgende vragen beantwoord te worden: Zijn er al dan niet bekende archeologische sporen aanwezig en waar zijn deze gelokaliseerd? Op welke diepte bevinden deze sporen zich? Wat is de aard, omvang en datering van de sporen? In hoeverre worden eventuele archeologische sporen bedreigd door de voorgenomen bodemingreep?

Specifiek voor dit onderzoeksterrein werden voorgaande onderzoeksvragen aangevuld met volgende vragen:

1. Bevindt zich op de locatie de veronderstelde poorttoren? Zo ja:
 - a. Is een bouw- en afbraakmoment *archeologisch* vast te stellen?
 - b. Hoe ziet deze toren er in grondplan uit?
 - c. Wat is/was de bouwtechnische toestand van de toren?
 - d. Zijn er verbouwingen herkenbaar?
2. Welke zijn de ontsluitingsmogelijkheden voor een groot publiek?

2.2 Verloop

Voorafgaandelijk aan het archeologisch onderzoek werd bij het Agentschap Ruimte en Erfgoed een vergunning aangevraagd voor een prospectie met ingreep in de bodem. Deze vergunning, met dossiernummer 2011/038 werd afgeleverd op naam van Elke Wesemael. Aan deze vergunning was een vergunning tot het uitvoeren van een archeologische controle met metaaldetectie gekoppeld. Deze werd tevens afgeleverd op naam van Elke Wesemael, onder dossiernummer 2011/038(2). Een tweede vergunning tot het uitvoeren van een archeologische controle met metaaldetectie werd afgeleverd op naam van Emons Benny (2011/038(3)).

Het onderzoek, in opdracht van de gemeente Lanaken, stond onder leiding van projectverantwoordelijke Elke Wesemael en werd uitgevoerd op 15 februari, 18 februari en 18 maart 2011 door Inge Van de Staey en Elke Wesemael.

Aannemer *Interklinker bvba* voorzag in een graafmachine met machinist voor het aanleggen van het archeologisch vlak en de archeologische proefsleuven (Grondverzet 3 BECO). De inplanting van de zones en sporen werd digitaal ingemeten door *Aron bvba*.

2.3 Methodiek

Conform de bijzondere voorwaarden en in samenspraak met de aannemer betreffende de aanleg van de parking werd het onderzoeksterrein in twee zones onderverdeeld.

In zone 1, ter hoogte van de aan te leggen bezoekersparking werd de afgraving van de teelaarde begeleid. Deze afgraving had een oppervlakte van ongeveer 460m². Er werd in deze zone niet dieper gegraven dan noodzakelijk voor de aanleg voor de parking, wat neerkomt op een 25 à 30 cm onder het maaiveld.

In zone 2, ter hoogte van de toekomstige ovonde, werden twee haaks op elkaar geplaatste proefsleuven gegraven (sleuf 1, NW-ZO georiënteerd, en sleuf 2, NO-ZW georiënteerd). Ook deze werden in samenspraak met de aannemer aangelegd op de te verstoren grond en werden niet dieper uitgegraven dan de verstoorde zone voor de aanleg van de ovonde, met name tot een diepte van 30 à 50 cm onder het maaiveld. Op basis van deze geringe diepte werd in samenspraak met Dhr. Tim Verbeken beslist aan de zuidoostzijde van sleuf 1 een proefput uit te graven. De sleuf werd ter hoogte van deze proefput tot een diepte van 1.50 meter verdiept.

In een latere fase werd bij aanlegwerken voor een ondergrondse afvalcontainer op enkele muurresten gestoten. Deze zone wordt aangeduid als zone 3.

De aanwezige sporen werden doorlopend genummerd, beschreven en gefotografeerd. De verschillende vondsten werden ingezameld en geregistreerd. Het terrein werd volledig gescreend op metalen vondsten door middel van metaaldetectie. De metalen vondsten werden ingezameld en voorzien van een vondstnummer.

Alle vaststellingen die tijdens het onderzoek werden gedaan, werden bijeengebracht in een databank die een sporenlijst, een vondstenlijst en een fotolijst bevat.

3. Onderzoekresultaten

3.1 Bodemopbouw en gaafheid van het terrein

Zone 1 werd slechts een 25 tot 30 cm onder het maaiveld afgegraven (Afb. 5). Dit heeft als gevolg dat er op meerdere plaatsen nog wortels van de tot voor de aanleg aanwezige struiken opdoken. Een tweede verstoring bevond zich in de westhoek van deze zone waar tot voor de aanleg reeds een parking bevond. Een blauwgrijze stabilélaag wordt hier door een witbeige stabilélaag omringd en geeft nog duidelijk het patroon van deze voormalige parking weer.

Op andere plaatsen dook overal dezelfde donkerbruine, met beigebruin gevlekte zandlemige laag die veel brokken houtskool en baksteen (S 1) bevatte. Deze laag kan als de puinlaag bestempeld worden die samenhangt met de afbraak van de neerhofgebouwen in de 18de eeuw. S 1 werd op in de zuidwesthoek onderbroken door verstoringen van stabilisé van de al bestaande parking.

Afb. 5: Overzichtsfoto van zone 1
(Bron: ARON bvba)

Ook in zone 2 werd bij het graven van de proefsleuven gestoten op dezelfde 18de eeuwse puinlaag (S 1) (Afb. 6). Er werd daarom besloten om in de zuidoostzijde van sleuf 1 een proefput te graven, om de bodemopbouw in deze zone te verduidelijken. Op basis hiervan werd duidelijk dat er zich op een diepte van ongeveer 60 cm wel degelijk een spoor onder de puinlaag bevond. Dit spoor wordt verder besproken (zie 3.2 De archeologische sporen en vondsten).

Afb.6: Overzichtsfoto van zone 2 (Bron: ARON bvba)

Ook in zone 3 kwam dezelfde puinlaag (S 1) aan het licht.

Onder deze puinlaag doken echter de muurrestanten van een kelder op die tevens onder het volgende deel 3.2 De archeologische sporen en vondsten, besproken wordt.

3.2 De archeologische sporen en vondsten

Zowel in zone 1 als zone 2 werd tijdens het afgraven op dezelfde donkerbruine puinlaag gestoten die samenhangt met de eind 18de-eeuwse puinlaag na de afbraak van de neerhofgebouwen in deze zone. Bij het graven van een proefput (Afb. 7) in zone 2 kwam echter een gracht (S 2) tevoorschijn. Deze gracht heeft een lichtbruine tot bruingrijze zandlemige vulling en bevat naast groene leisteen, brokken Spaanse mop (een 15de -16de eeuwse baksteen), brokken mergel en spikkels houtskool. De gracht wordt onderaan afgezoomd door een roestrand en heeft verschillende inspoelingslagen. In de vulling werden naast botmateriaal van grote dieren oa. paard, enkele fragmenten aardewerk gevonden,

waaronder twee fragmenten steengoed en één fragment lokaal rood geglaazuurd aardewerk (V1). Één steengoedfragment kan als Siegburg aardewerk aangeduid worden, waarbij de versiering door een moule aangebracht werd. Dit aardewerk is typisch voor het einde van de 16de eeuw. Op basis van deze vondsten kunnen we vermoeden dat de gracht te dateren is op het einde van de 16de eeuw en mogelijk in verband kan gesteld worden met het Beleg van Maastricht door *Alexander Farnese* in 1579.

Afb. 7: Profielput in sleuf 1, zone 2, met weergave van de 18de eeuwse puinlaag (S 1), de gracht (S 2) en een recentere kiezellaag (S 3) (Bron: ARON bvba)

Boven deze puinlaag S1 kon verder een grijze kiezellaag opgemerkt worden (S 3). Deze kiezellaag kan mogelijk in verband gebracht worden met een oudere parkingfase.

In zone 3 werden bij graafwerken voor de aanleg van een ondergrondse afvalcontainer de muren van een kelder aangetroffen (S 4) (Afb. 8). Deze muren waren opgebouwd in baksteen en mergelsteen en zijn waarschijnlijk recuperatiemateriaal van de oude burcht. In het zuiden bevindt zich een scheidingsmuurtje met S 5, een bassin dat vermoedelijk recenter is. Voor de aanleg van dit bassin gebruikte men de reeds bestaande kelderrestanten van S 4. Aangezien de keldermuren zich onder de donkerbruine puinlaag bevindt (S 1) die we ook in de andere twee zones terugvinden, kunnen we

Afb. 8: Overzicht zone 3 met links het bassin (S 5) en rechts hiervan de keldermuur in mergel en baksteen (S 4) (Bron: ARON bvba)

vermoeden dat deze kelderstructuur verband houdt met de voormalige neerhofgebouwen op het terrein.

3.3 Conclusie

Op 15 februari, 18 februari en 18 maart 2011 werd in opdracht van de gemeente Lanaken op het domein Pietersheim te Lanaken een prospectie met ingreep in de bodem uitgevoerd door ARON bvba. Op het terrein is de aanleg van een bezoekerparking, de aanleg van een ovonde en enkele bijkomende ingrepen gepland.

Het onderzoek kan opgesplitst worden in drie zones. Zone 1 bevindt zich ter hoogte van de te realiseren parking en werd slechts een 25tal cm onder het maaiveld afgegraven. Gevolg hiervan is dat de ganse zone vrij sterk verstoord was door de voormalige parking en wortels van de recente begroeiing op deze plaats. Op andere plaatsen troffen we een eind 18de-eeuwse puinlaag aan die in verband staat met de afbraak van de neerhofgebouwen in deze zone. Hier stootte men op een sterk verstoorde grond. In zone 2 werd dezelfde 18de eeuwse puinlaag aangetroffen. Bij het uitgraven van een proefput stootte men echter op een gracht die mogelijk in verband gesteld kan worden met een verdedigingsstructuur van tijdens het Beleg van Maastricht onder *Farnese* (1579). Zone 3 werd eerder toevallig ontdekt bij het uitgraven voor een ondergrondse afvalcontainer. De aangetroffen keldermuren zijn mogelijk recuperatiemateriaal van de burcht en kunnen mogelijk als resten van een neerhofgebouw beschouwd worden.

Op basis van de resultaten van dit onderzoek kunnen we stellen dat de huidige parking geen hindernis vormt voor de eventueel nog aanwezige restanten van al dan niet het tweede poortgebouw. Wel moet er opgemerkt worden dat bij eventuele latere werken rekening gehouden moet worden dat er nog belegeringssystemen in deze zone zitten.

ARON bvba

PIETERSHEIM -
LANAKEN

LA-11-P1

Onderwerp

Overzichtsplan werkput

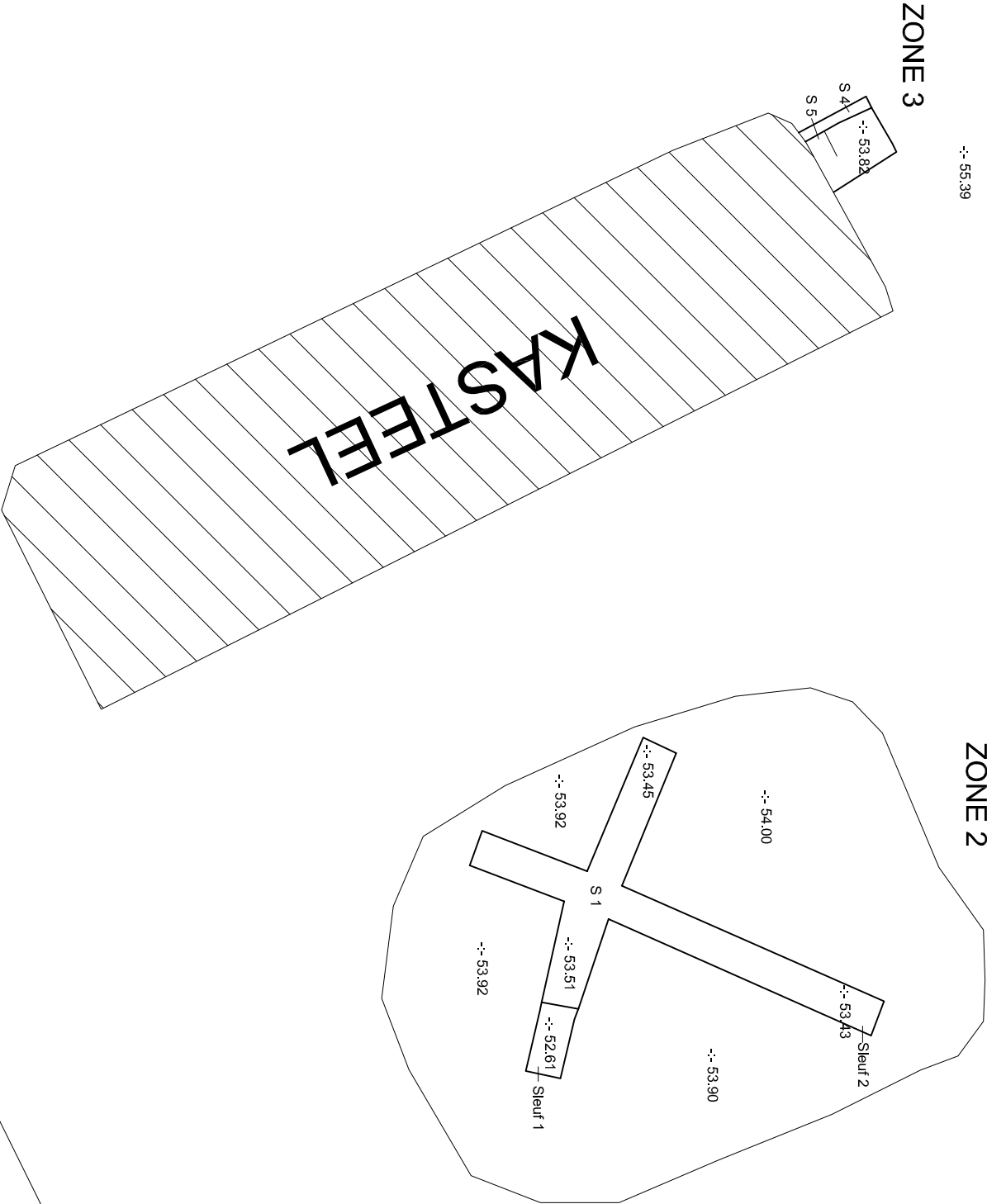
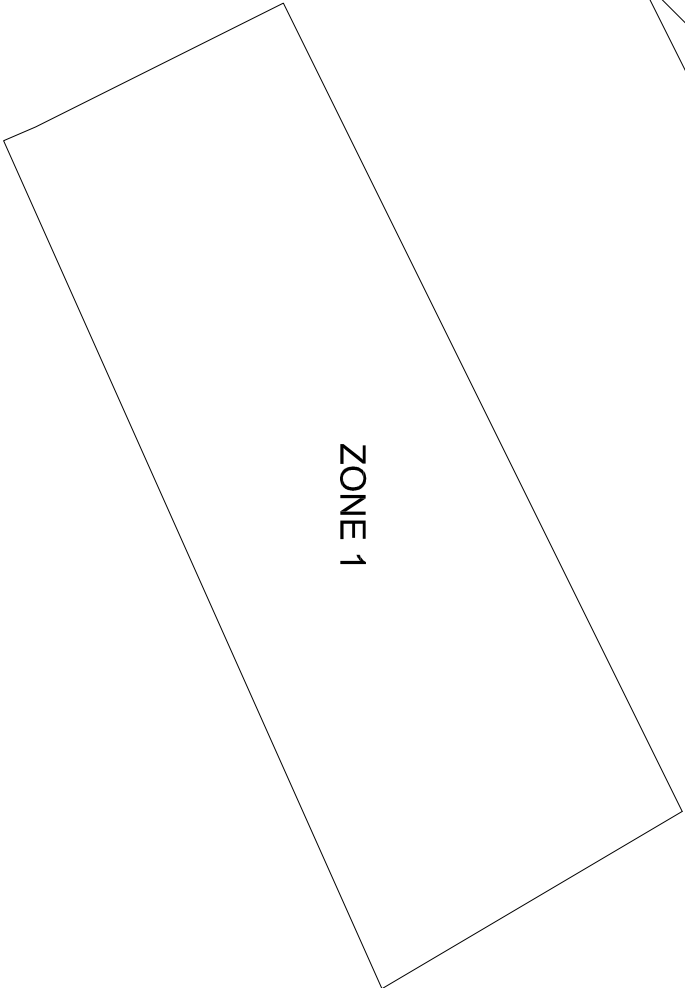
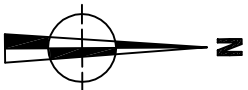
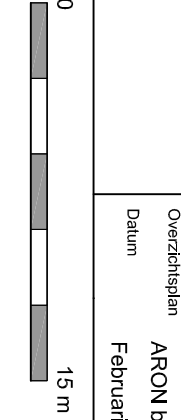
Overzichtsplan

ARON bvba

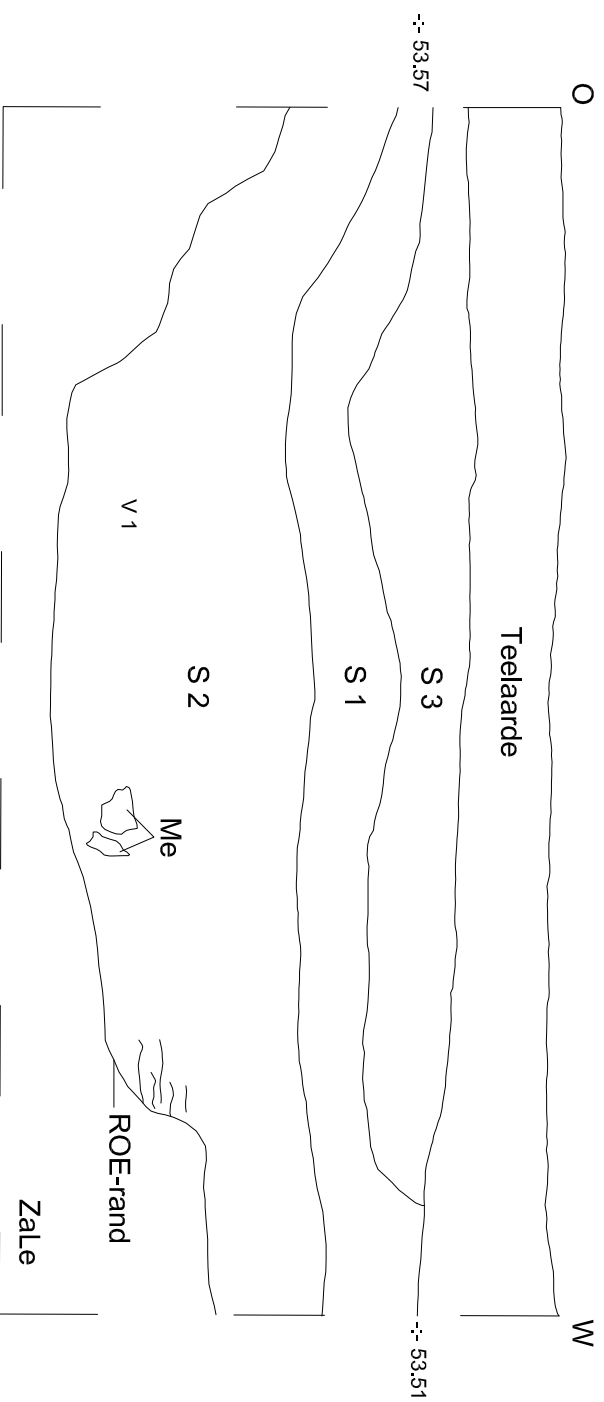
Datum

Februari - maart 2011

Legende		
S 1	Spoornummer	Absolute hoogte (in m TAW)

COUPE PROFIELPUT

 ARON bvba											
	Onderwerp		Datum		Legende						
	Detailplan: profielput		15-02-2011								
	Lanaken - Pietersheim		Schaal 1 : 20								
		0 1 m									
		S 1		Rand coupe		Zale		Moederbodem		Absolute hoogte (in m TAW)	
		1		Spoornummer		M 1		Monsternummer		Verdieping	
				Laagnummer		V 1		Vondstnummer		Verstoring	